

El present estudi, que arreplega i tracta d'articular treballs enlestits en circumstàncies diverses, és de fet un treball destinat a l'obtenció del DEA («Diploma d'estudis avançats») en el Departament de Filologia Catalana de la Universitat de València. Tres d'aquests treballs, possiblement els millors i més ben acabats i estructurats (que formen ara els capítols 6-9 del volum), tenen un caràcter tècnic ben específic, ja que són comentaris d'uns salms de la versió corellana del *Psalteri*. Com a tals constitueixen una primícia, «tast» o «mostra incompleta» (que en diu el mateix López) del que podria ser una tesi doctoral ben interessant i molt en la línia de l'especialitat de l'autor, reconegut editor del *Psalteri*, i que sembla que hauria pogut convertir-se en el seu primordial objectiu. Aquests capítols formen la part del llibre més sòlida i coherent, on l'autor dóna proves d'un excel·lent coneixement del tema, que és la dimensió del Corella traductor, mestre en Teologia i hàbil exegeta. Per això mateix, i com a contrapartida, la matèria no deixa de ser de més difícil assimilació per a un lector no especialista.

Tant en el pròleg com en les conclusions el Sr. López fa un considerable esforç, tanmateix encara força detectable, per tractar d'esborrar les traces de l'heterogènia procedència dels materials emprats (ell en diu, de manera molt intel·ligent, «progressar en el camí de la concreció»), a fi d'establir, *a pos-*

teriori, un itinerari lògic entre els treballs que ara formen els capítols inicials i els tres capítols de cloenda. Tanmateix el lector crític detecta tot d'una les fissures existents.

L'esquema que l'autor tracta d'establir sembla marcat per una tendència crítica recent consistent a trabucar, amb més o menys arguments, segons els casos, l'opinió tradicional establerta, amb una altra d'antitètica que demostra la sagacitat del nou reinterpreterador de la qüestió. Així, a la versió riquieriana d'un Metge oportunista que fa servir la literatura com arma d'autodefensa, s'hi oposa la d'un Metge artista mogut per estímuls purament literaris. I front a la fusteriana definició d'un Corella convertit en el «màxim cornut de la literatura catalana» en funció d'algunes dades biogràfiques evidents, hom defensa la de l'artista creador que fa servir tòpics clàssics al marge de la seva peripècia vital, etc. Es tracta de modes interpretatives que, quan són presentades de manera intel·ligent i ben documentada, marquen, és clar, la tònica d'un dinàmic joc de tesi/antítesi capaç d'abocar a una síntesi més enriquidora.

En el cas que ens ocupa, l'autor vol superar la vella dicotomia interpretativa: *obra profana / obra religiosa* dels textos de Corella, i s'adhereix a les tesis conciliadores d'ambdós vessants, intensificant però de manera molt notable la importància d'una lectura que destaquí la continuïtat bàsica del missatge religiós corellà, i l'existència d'un itinerari ascendent que va del «mite a la virtut i de la virtut a la santedat» i que passaria del tractament de temes profans i filosòfics, (sense mai perdre de vista la intencionalitat moral i religiosa) fins a culminar en una experiència espiritual quasi mística. La idea central és la de reclamar la coherència «entre la literatura i la manera de viure: la vida enramada en el plantejament religiós» i l'evident importància d'un estudi dels conceptes teològics sempre latents en ambdues etapes; tal estudi, perfilat en els capítols centrals (2, 4, 5) cobraria encara més importància gràcies a la tesi insinuada en el capítol 3 sobre la intencionalitat bàsica de l'obra del teòleg valencià.

Aquesta tesi «espiritual» faria potser més sentit si les dades biogràfiques sobre el *modus vivendi* del teòleg no foren, tanmateix, les que són, i la conducta sexual del «clergue», de la qual sembla fer-se ressò alguna composició de tipus *maldit* ben directa i òbvia, no afavorís la tradicional evolució entre el vitalisme de la joventut i la posterior conversió que sol acompanyar els canvis hormonals de molts d'autors medievals i no tan medievals (com ara Lope de Vega, posem per cas). López en la seva interessant temptativa de reconstrucció literària de la vivència personal de Corella, només bastida a partir de materials molt limitats, omet per complet aquestes referències biogràfiques, que tant divertien Fuster, i centra l'atenció en una lectura analítica d'uns textos plagats de tòpics literaris i exegetics que no necessàriament emmirallen cap vivència personal.

López aprofita també afirmacions disperses sobre un Corella suposadament perseguit per la Inquisició, que circulen de fa temps però per desgràcia no gens documentades, per a plantejar la suggerent hipòtesi «d'un Corella descendent de conversos que adreça el seu discurs als conversos valencians en un moment d'especial tensió i evident perillositat: el de la dura repressió inquisitorial que va causar autèntic terror en el cap i casal». I la tesi nuclear, segons la qual «Corella a fi d'agombolar les tribulacions dels conversos, tractà de traduir els salms en clau cristològica es combina amb l'afirmació que Corella pagà eixe compromís amb la consumpció al foc de tots els volums del seu *Psalteri*».

Aquesta tesi em sembla, com a mínim, discutible, ja que, d'una banda, hom hi pot objectar fàcilment: 1) Que la lectura cristològica de Corella era i és la tradicional en una Església catòlica que va imposar un sistema, el *figural*, basat en una associació de mots, persones i conceptes, certament imaginativa, però que en realitat violenta i distorsiona per complet, d'una manera tan unívoca com arbitrària, la interpretació del sentit literal original dels textos bíblics jueus, raó per la qual entrava en conflicte -com bé prova la literatura controversial conservada-, amb la interpretació rabínica tradicional. 2) Els documents d'arxiu coneguts fins ara demostren amb quin extremat zel els inquisidors, a l'hora de tractar de detectar possibles versions criptojudaiques, feien servir com a pedra de toc qualsevol possible sospita de desviació d'aquesta forçadíssima interpretació cristològica cristiana de les suposades profecies messiàniques contingudes en l'Antic Testament. Per això es pot postular que allò normal seria que la Inquisició cremés els Psalteris sospitosos de judaïtzar perquè no afavorien, o tractaven de velar i/o d'eliminar la interpretació messiànica catòlica, tradicional, (seria el cas de Vives), però no que ho fes precisament pel motiu contrari, o sigui: el d'afavorir i tractar de destacar la interpretació cristològica

d'aquestes suposades fonts profètiques a fi d'enfortir la fe dels conversos. I menys encara, 3) quan l'autor era un teòleg de reconeguda fama, que en la documentació conservada apareix amb molt bona companyia, *i. e.*, emparellat quasi sempre amb el millor bibliista local, escassament sospitós de judaïtzar: el bisbe cristopolità Jaume Peres! Ara per ara, tot fa pensar que un i altre operaven conjuntament, i que eren considerats els màxims especialistes en temes bíblics i bons exponents de l'ortodòxia oficial, que en el fons representaven.

Per això, i mentre no tinguem evidència documental que demostrï el contrari, sembla més natural i lògic atribuir la destrucció dels textos bíblics vernacles (inclosos la famosa Bíblia associada amb el nom de Bonifaci Ferrer, germà d'un vicari a *latere Christi* com Vicent Ferrer, i el *Psalteri* corellà!), a la indiscriminada i sistemàtica campanya inquisitorial d'eliminació de les versions en llengua vulgar, basada en la mera suspicàcia clerical contra els suposats perills d'una lectura directa de la Bíblia. Tal aferrissada persecució, –que sí que està molt ben documentada!– fou, precisament, la que va provocar la substitució de la mateixa Bíblia, i de manera especial dels Evangelis, per materials succedanis, com ara la mateixa obrada del *Cartoixà*, o per les *Vitae Christi* d'Eiximenis o de Sor Isabel de Villena, i d'altres, que proporcionaven als fidels una lectura indirecta de la història evangèlica, feta ara, *cum glossa*, sota control eclesial.

L'autor posa molt d'èmfasi en la seva teoria de la funció de suport moral als conversos que segons ell té la literatura religiosa corellana, i la seva metodologia d'anàlisi textual sembla massa predeterminada i influïda per aquestes tesis prèvies. El Sr. López Quiles és molt insistent en la repetició d'aquestes tesis, interessants però al meu entendre massa subjectives, que manté de manera excessivament contundent i sense les necessàries cauteles estilístiques: *sembla, potser, fa pensar, podria tractar-se de, és argüible que*, etc. El que en un lloc presenta com una possibilitat, en un altre passa a ser ja quasi una evidència. Això crida l'atenció, precisament perquè López critica en algun lloc les «valoracions personals i no d'anàlisi rigorosa on els juís no van acompanyats de proves», quan una de les característiques del seu discurs sembla ser la tendència a abundar massa en premisses no del tot demostrades, o demostrades en funció d'una interpretació textual massa unívoca, quan de fet els arguments presentats tenen quasi sempre d'altres possibles interpretacions que ell deixa de ponderar com seria convenient i necessari. Ja s'ha esmentat més amunt el cas de la crema general dels textos bíblics. Si hi ha una motivació bàsica aplicable a tothom, cercar-ne una de personal, al marge de qualsevol evidència documental, pot conduir a forçar l'argument.

En tot cas, el tema del capítol 3, si es desplegués amb el suport de la necessària evidència, seria possible matèria d'un llibre molt interessant, però de moment no passa de ser una hipòtesi, basada en l'esmentada rumorologia d'un Corella perseguit, que ja va recollir Fuster i que Guia va convertir no fa massa en un dels fonaments més poc fonamentats de la seva adjudicació a Corella de quasi tota la literatura valenciana medieval! Seguint aquest *penchant*, i tenint en compte les concomitàncies d'estil i de fraseologia existents (degudes a unes evidents fonts comunes!), entre Corella, Isabel de Villena, Roig, etc, la pròxima, forçada, deducció ara podria arribar a ser la d'atorgar a tota la literatura valenciana del moment aquesta funcionalitat de teràpia espiritual, o de *consolatio conversorum*, que és ben discutible que tingui!

D'altra banda en un estudi acadèmic seriós un objectiu com el que s'imposa López de tractar d'interpretar Corella en funció de la seva lectura de la possible lectura que feien els contemporanis de Corella dels textos corellans prescindint d'evidència documental, sembla una feina massa ambiciosa, o merament indiciària sense l'estudi complementari dels temes que permetrien confirmar per altres cantons les possibles conclusions, com ara una suficient base referencial: a) de tota l'obra de Corella, en especial dels seus textos religiosos, b) dels textos religiosos dels autors contemporanis valencians i d'altres àmbits, d) de les fonts d'aquest tipus de literatura.

Perquè el recurs massa unilateral a indicis tals com ara el tractament preferent que fa Corella de certs temes, com el de la *mater matris*, Santa Anna, o de Maria Magdalena, etc., no sembla vàlid o suficient fora de l'esmentat i complex context referencial, ja que es tracta d'una arreladíssima i documentadíssima pràctica molt difosa arreu d'Europa. Són temes tractats per altres autors i que proliferen en

l'art i en la literatura de certamen, com bé prova la literatura valenciana del moment i confirma una visita als museus més importants, on les pintures i retaules d'aquesta temàtica són abundantíssims. El mateix pot dir-se de la interpretació en clau judaica del tema bíblic de Josep, que, com és ben sabut i confirma una mera ullada a llibres tan coneguts i consultats com la *Biblia Pauperum* i l'*Speculum Humanae Salvationis*, era una de les tradicionals figures de Jesús.

També sembla exagerada la insistència del Sr. López en el sistema exegetíc que feien servir els raus jueus a partir dels diversos textos de la tradició rabínica, perquè es dona la circumstància, prou coneguda (i que no passa desapercebuda al mateix López), que molts dels elements d'aquest sistema en el fons convergien amb l'utilitzat pels apòstols i pel mateix Crist, com a membres actius que van ser de la Sinagoga. L'autor deixa el lector normal del carrer aclaparat amb el recurs a noms hebreus complicats (*deraixim, midriaixim, haggadot*, etc.), i defensa que algunes oracions i comentaris ocasionals dels textos corellans responen a una intencionada utilització de tècniques exegetiques jueves.

És ben argüible que si acceptem això, caldria acceptar també que la major part de les glosses emprades pels millors exegetes catòlics de la més clara ortodòxia no s'aparten d'aquestes mateixes tècniques. De manera que el text llatí original de la gran glossa de glosses medievals, que és la *Vita Christi* de Ludolf de Saxònia, o *Cartoixa*, traduïda per Corella, i que és plena de comentaris i d'oracions de la mateixa tenor, podria interpretar-se en aquesta mateixa clau, la qual cosa sembla del tot forçada, perquè és evident que ni Ludolf, ni la majoria de comentaristes catòlics que assimila en la seva vasta compilació llatina original s'adreçaven a conversos, sinó a la majoria del poble cristià.

Dit això, ningú pot negar l'existència de conversos en la societat valenciana del moment, i que aquests tenien una especial sensibilitat que feia que llegissin amb gust certes teories sobre la futura canonització de Sant Abel, Sant Noè o Sant Abraham (com bé explícita Eiximenis i recull gustosament Fray Hernando de Talavera, descendent de conversos). Però Corella no sembla ni tan sols arribar a tals extrems, i en tot cas una cosa és suggerir una hipotètica possibilitat d'una determinada hipotètica lectura fent ús de fórmules de raonable insinuació que apunten socràticament la hipòtesi defensada: *seria possible, permet o fa pensar que*, i l'altra és tractar d'imposar-la, per activa i per passiva, forçant, seguit, els límits de la discreció, i amb raonaments que —com tracto d'apuntar ací— tenen sovint altres possibles explicacions molt més naturals i coincidents amb el que passava arreu de l'Europa catòlica del moment.

Això sembla encara molt més greu quan es prescindeix ben deliberadament de l'estudi de les fonts corellanes. Aquest estudi que considero una *conditio sine qua non* a l'hora d'adjudicar el tema tractat i que el més probable és que demostrí que l'autor fa servir materials tan tradicionalment catòlics com la *Legenda Aurea* de Jacobo de Varazzo (de la que circulaven diverses versions catalanes, entre altres l'antiquíssima editada amb el títol de *Vides de sants* rosselloneses), i d'altres textos que formaven part del cabal d'*Apocripha*, o apòcrifs, que tot i no ser oficialment acceptats per l'Església van tenir una vasta difusió tant en la literatura com en la iconografia cristiana medieval. Figuren, com és ben sabut en l'*Speculum Historiale* de Vicent de Beauvais, vasta enciclopèdia que tothom coneixia i manejava, i en molts d'altres autors. De manera que allò rellevant per a la discussió proposada no seria l'ús de temes com la vida de Santa Anna o de Josep o de Maria Magdalena; allò rellevant, seria el tractament específic diferencial amb possible caràcter denotatiu que l'escriptor fa d'aquest horitzó temàtic compartit.

Tal tipus de comparació la limita l'autor a algunes de les versions del *Psalteri*, en especial la de Vives, i no l'estén als materials hagiogràfics. A més, com ja s'ha indicat, tal anàlisi contrastada resulta del tot impossible sense exhumar bé les fonts. I el Sr. López (com ell mateix explícita) defuig el tema i es limita a destacar alguns trets genèrics dels textos corellans, trets que, almenys a primera vista, semblen també atribuïbles a molts d'altres autors d'època, i que per això no semblen gens determinants de la tesi que tracta d'avançar.

Aquest necessari estudi comparatiu entre el tractament que fa Corella *vis à vis* el d'altres autors contemporanis valencians, seria especialment interessant si es dediqués a contrastar el tipus d'interpretació que fa Corella quan glossa el *Psalteri* i la que tradicionalment oferien la vasta gamma de glosses llatines ja existents, en especial la de l'exrabí Fra Nicolau de Lira, entre tantes d'altres. Sembla probable

que moltes de les interpretacions que López atribueix a Corella i a la seva determinada intencionalitat o tarannà ja formaren part d'un vell cabal comú a tota la tradició cristiana. Extrem aquest que caldria confirmar o rebutjar i que permetria parlar d'originalitat amb un millor coneixement de causa. Així s'ha demostrat en el cas d'Eiximenis i sembla que, abans de fer afirmacions que poden resultar massa unilaterals, caldria fer el mateix en el de Corella.

Cal encara afegir que, almenys ara per ara, no hi ha evidència que Corella fóra *perseguit* per la Inquisició, ni que la publicació del *Psalteri* a Venècia es degués a motius de persecució religiosa i no a altres possibles causes conjunturals, com, per exemple de mera conveniència econòmica. I n'hi ha, en canvi, –i molta!– del tràgic fat de moltes altres persones, que van acabar incinerades en el braser!

D'altra banda, tota la informació del capítol primer o *status quaestionis*, tant pel que fa al contingut com pel to i el registre emprats, porta encara la característica empremta d'un exercici escolàstic. Allò més curiós d'aquest apartat és que l'autor cau, encara que sigui en sentit invers, en el mateix joc maniqueu que critica en els altres i jutja, amb *menys o més* rigor, les opinions dels autors allistats segons que mostrin més o menys predilecció per l'obra *religiosa* o la *profana* de Corella.

Crítica, p. e. de manera molt especial Jordi Carbonell, perquè cerca en la «por a la Inquisició» el pas de Corella d'una temàtica pagana a una religiosa. Però, tanmateix, l'argument de Carbonell no deixa de tenir la seva lògica històrica i compta amb precedents ben documentats, com ara l'eliminació de la temàtica i registres «sensuals» de l'amor cortès a l'Occitània subjugada pels croats, on l'Església va acabar imposant la monòtona banalitat de temes religiosos i moralitzants, repetits *ad nauseam*, i que seran encara els predominants en els certàmens valencians, fins i tot després del descobriment de la impremta. Postular una possible analogia entre el que va passar allà i el que pogué passar ací no sembla cap disbarat ja que, com és sabut, les mateixes causes solen produir els mateixos efectes i, tampoc no hi havia «amagatalls» possibles per defugir la penetrant mirada dels inquisidors.

Notem, d'altra banda, que López cerca també –sense massa força de prova, com s'ha indicat més amunt– en la mateixa Inquisició, la causa externa de la intencionalitat del *Psalteri*. Però ara la seva tesi, en el fons tan poc documentada com la de Carbonell, però potser molt menys lògica i analògica, és presentada d'una manera massa sensacionalista. En realitat, no tenim cap evidència factual, ni d'una tesi ni de l'altra i el millor sembla ser no pontificar massa en un o altre sentit abans d'obtenir-la.

López es distancia també de Fuster, de Carles Riba o de Jordi Rubió, per defensar que Corella *no era un místic*, quan és més que argüible que els dos darrers grans mestres tenen tota la raó. D'altra banda, l'atribució del pròleg del *Regiment de la cosa pública* a Corella, feta per Wittlin, és, de moment, una mera hipòtesi de treball, mentre que la *Vita Christi* de Landulf de Saxònia o *Cartoixà* és en realitat una obra del tot medieval que en la versió corellana recupera no solament el títol (equivocat, és clar, vegeu-ne l'edició facsímil de l'Ajuntament de València que repeteix l'error!), sinó molts d'elements originals d'una de les seves fonts primordials: les *Meditationes Vitae Christi* del Pseudo Bonaventura. La distribució de les meditacions del text del *Cartoixà*, d'acord amb les hores de l'ofici diví, o de fragments de les *Meditationes Vitae Christi* que el monjo alemany fins i tot havia retallat per considerar-los massa infantils, proven –com he explicat abastament en diversos treballs– fins a quin punt Corella recuperava sovint, a través del text traduït, l'esperit primigeni de les *Meditationes*.

Sigui com sigui, es tracta d'obres molt anteriors a Eiximenis, autor que representa tanmateix la mera continuïtat d'un medievalisme pur i dur. La modernitat de la versió corellana del *Cartoixà* rau, sembla, en la llengua: en l'ús de l'anomenada *valenciana prosa*, basada en un determinat *cursum* i en les possibles exigències sintàctiques de les traduccions del llatí. En aquest tema López, tot i tenir en compte en la seva bibliografia molts treballs, fins i tot alguns bastant irrellevants al tema que tracta, n'ignora d'altres de molt més útils, elaborats, per cert, en les nostres universitats.

En tot cas, allò evident és que el Sr. López evita parlar dels quatre volums de la *Vita Christi* del *Cartoixà*, que suposen la màxima producció i dedicació vital de Corella en termes de temps i de feina esmerçats. Sembla, però, obvi que, sense estudiar i avaluar com cal aquesta magna obra, no es poden formular de manera tan categòrica tesis tan contundents com les que postula l'autor, ni sobre la intencionalitat específica de textos que, en principi, s'insereixen sense problemes en la tradició hagiogràfica i/o devocional

catòlica del moment, ni sobre aspectes com el del suposat misticisme (!) d'aquest autor, ni molt menys tractar de fer afirmacions a partir «d'una valoració de la totalitat de la producció corellana...»

Defensar l'extraordinària importància dels textos religiosos corellans i deixar de costat el *Cartoi-xà*, l'obra religiosa més divulgada i coneguda de Roís de Corella, ja que traspasa la frontera del s. XVI i el mateix López pressuposa que representa «l'últim anhel d'ascensió» religiosa d'aquest autor, sembla del tot incongruent, i deixa al descobert un dels punts més flacs del llibre que comentem.

En síntesi: és possible que el Sr. López tingui raó, i que les seves intuïcions siguin del tot encertades, però el seu treball resulta, ara per ara, massa parcial i acotat, per tractar d'extreure'n les conclusions que n'extreu, arrossegat pel seu lloable, però desmesurat entusiasme interpretatiu.

També cal dir que l'autor demostra tenir el bagatge necessari per a produir una obra molt més ben documentada i ben lligada que no la present, més aviat producte de les circumstàncies i de les presses característiques del nostre país. Allò interessant del llibre és la facilitat de l'autor per formular hipòtesis suggerents, que, almenys ara per ara, fan la impressió de ser tentacles en el buit, o basar-se en una interpretació textual massa subjectiva i unilateral. Tanmateix és ben sabut que tals hipòtesis, quan van acompanyades de la necessària recerca, poden convertir-se en descobertes importants.

De moment en aquest llibre hi ha, al meu parer, un clar desequilibri entre hipòtesi i evidència documental, i resulta massa òbvia la forçada exegesi que l'autor ha operat sobre uns materials elaborats en diverses etapes, als quals tracta de donar un sentit que potser haurien pogut tenir si hagués escrit el llibre *ex novo* amb la parsimònia i enorme treball que la matèria evidentment exigeix.

La meva opinió, clara i llampant, és que aquesta obra, escrita en un to massa dogmàtic, genera confusió. La seva possible utilitat dependrà de si és també capaç de generar discussió i/o diàleg entre els escassos lectors informats interessats en el tema.

Hom guanya, en definitiva, la impressió que estem davant un primer esborrany d'allò que amb el temps i la necessària modèstia i paciència, podria arribar a ser una molt rellevant aportació. La qüestió sembla ser: si convenia o interessava publicar aquest llibre en el present estadi, o si era preferible esperar discretament fins a poder documentar les tesis ací defensades en una obra, molt més completa i millor centrada, que el tema demanava i demana. Ara molt més que abans!